

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.426.6 (477)

Курило Тетяна Вячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Львівського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ, РІШЕННЯМИ ТА БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ АБО СУДУ

Постановка проблеми. В умовах формування демократичного, громадянського суспільства поступово змінюються роль і функції держави, принципи взаємодії між державою та суспільством. Незважаючи на це, ще досі відчутні пережитки радянської соціалістичної системи, за якої панувала ідеологія «людина для держави», а не навпаки. З огляду на це, питанню відшкодування шкоди, завданої державою, органами державної влади й місцевого самоврядування, їх службовими та посадовими особами, не приділялося достатньої уваги.

В Україні відсутній нормативно закріплений механізм відшкодування шкоди, завданої діями органів влади. Зараз у разі відшкодування шкоди, завданої органами влади, виплата відшкодування відбувається «в ручному режимі»: за однакових обставин одним особам відшкодування виплачується, іншим – ні. Тобто відшкодування шкоди в більшості випадків відбувається на підставі індивідуальних, а не нормативних актів.

Більше того, часто відшкодування взагалі не виплачується, оскільки відсутні механізми визначення його розміру, механізми виплати, недостатньо коштів, іноді громадяни взагалі не поінформовані про можливість його отримання.

Сьогоднішній стан справ у країні призводить, з одного боку, до подальшого зменшення довіри громадян до держави, а з іншого – до корупційних дій у сфері відшкодування шкоди. Така ситуація не відповідає основним принципам розбудови правової держави в Україні.

Саме це й зумовило актуальність теми дослідження.

Стан дослідження теми. Проблеми правового регулювання інституту відшкодування шкоди досліджувалися такими вітчизняними науковцями: О.О. Боярським, Л.М. Горбуновим, В.Т. Нором, А.О. Наумовою, І.С. Ніженською, Р.О. Стефанчуком, І.І. Татариним, В.В. Шестаковим, Г.Б. Яновицькою.

Незважаючи на численність публікацій у сфері правового регулювання відшкодування шкоди, значна кількість питань залишається невирішеною.

Метою статті є комплексний, загальнотеоретичний, усебічний аналіз інституту відшкодування шкоди, завданої незаконними діями, рішеннями та бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Відшкодування шкоди відіграє важливу роль щодо захисту прав і свобод людини та її законних інтересів.

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вказала, що, згідно зі ст. 19 Конституції України, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відшкодування шкоди становить обов'язок, що боржник повинен виконати на користь кредитора шляхом відшкодування завданих збитків, які йому завдані порушенням прав і свобод і які суперечать Конституції України.

Л.М. Горбунов уважає, що кредитором у зобов'язанні, що виникає із завдання шкоди правоохоронними органами й судом, є фізична особа, до якої застосовані незаконні заходи.

Боржником у зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами і судом, є держава. Ураховуючи свою безпосередню участь у створенні зазначених органів і беручи на себе відповідальність за дії їх службових осіб, держава тим самим усвідомлює свою вину за порушення ними конституційних прав громадян і зобов'язується відшкодувати завдану потерпілому шкоду [2, с. 120].

Протиправними можуть бути не тільки дії органів виконавчої влади, а і їхня бездіяльність, тобто невчинення ними тих дій, які вони були зобов'язані вчинити і які спричинили заподіяння шкоди фізичній або юридичній особі.

Цей вид деліктної відповідальності передбачений ст. 1176 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України. Додаткове регулювання цього виду деліктних зобов'язань здійснюється Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» від 01.12.1994 [2, с. 122].

Загальною особливістю зобов'язань із відшкодування шкоди є те, що для здійснення цього відшкодування потрібно довести насамперед не сам факт завдання шкоди, а незаконність дій чи бездіяльності органів влади чи їх посадових або службових осіб, доказування покладається на зацікавлену у відшкодуванні шкоди фізичну або юридичну особу, а саме потерпілого. Незаконними визнаються дії чи бездіяльність органів влади та їх посадових або службових осіб, які суперечать законам України, а також порушують права та свободи громадян [2, с. 123].

Відшкодування шкоди, завданої діями правоохоронних органів, відбувається, згідно з ч. 1 ст. 1176 ЦК України, за таких умов:

- 1) незаконне засудження;
- 2) незаконне притягнення до кримінальної відповідальності;
- 3) незаконне застосування запобіжного заходу;
- 4) незаконне затримання;
- 5) незаконне накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт [3].

До умов відшкодування такої шкоди можна також зарахувати й винесення судом незаконного рішення в цивільній справі. Однак у цьому

випадку необхідним є встановлення в діях судді (суддів), що вплинули на винесення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили. Просте скасування судового рішення в справі у зв'язку з його незаконністю чи необґрунтованістю права на відшкодування шкоди, завданої цим актом, не дає [4, с. 54–56].

Необхідно звернути увагу й на те, що, відповідно до ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 (далі – Закон про порядок відшкодування шкоди), відшкодуванню підлягає також шкода, завдана громадянину внаслідок:

- 1) незаконного повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення;
- 2) незаконного взяття і тримання під вартою;
- 3) незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки;
- 4) незаконного накладення арешту на майно (тобто не тільки в разі його накладення як адміністративного стягнення);
- 5) незаконного відсторонення від роботи (посади);
- 6) інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;
- 7) незаконного проведення оперативно-розшукових заходів [5].

Шкода, завдана фізичній особі внаслідок зазначених протиправних діянь, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду. Для настання відповідальності за зобов'язанням, що виникає із завдання шкоди фізичній особі діями або бездіяльністю правоохоронних органів і суду, необхідна наявність як умов, так і підстав, визначених у законі [6, с. 56–57].

Особливості має й порядок відновлення службових, пенсійних, житлових, інших особистих і майнових прав громадянина.

Так, громадянин, звільнений із роботи (посади) у зв'язку з незаконним засудженням або відсторонений від посади у зв'язку з незаконним притягненням до кримінальної відповідальності, має бути поновлений на колишній роботі (посаді), а в разі неможливості цього (ліквідація підприємства, установи, організації, скорочення посади, а також наявність інших передбачених законом підстав, що перешкоджають поновленню на роботі

(посаді)) йому має бути надано державною службою зайнятості іншу підходящу роботу. Робота (посада) надається громадянину не пізніше місячного терміну з дня звернення, якщо воно надійшло протягом трьох місяців з дня набрання законної сили виправдувальним вироком або винесення постанови (ухвали) про закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення або в разі невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді й вичерпання можливостей їх отримати [7, с. 56–57].

Як зазначає В.А. Шестаков, у перелічених випадках запис про звільнення з роботи (посади), зроблений у трудовій книжці, визнається недейсним. Громадянин може також вимагати від власника або уповноваженого ним органу видати йому в триденний термін дублікат трудової книжки без запису, який визнано недейсним [7, с. 58].

Термін перебування під вартою, термін відбування покарання, а також час, протягом якого громадянин не працював у зв'язку з незаконним відстороненням від роботи (посади), зараховується як до загального трудового стажу, так і до стажу роботи за спеціальністю, стажу державної служби, безперервного стажу тощо [7, с. 60].

При цьому під час призначення пенсії за віком на пільгових умовах зазначені періоди на вибір громадянина, котрий звернувся за пенсією, прирівнюються до роботи, яка передувала незаконному засудженню чи незаконному притягненню до кримінальної відповідальності або яку він мав після звільнення від кримінальної відповідальності чи після відбування покарання [7, с. 61–63].

Місцеві органи влади й самоврядування протягом місяця з дня звернення повертають громадянину, який утратив право користування жилим приміщенням унаслідок незаконного засудження, жиле приміщення, що він займав раніше, а якщо воно не збереглося в натурі, протягом шести місяців з дня звернення громадянина позачергово надають йому в тому ж населеному пункті рівноцінне впорядковане жиле приміщення з урахуванням складу сім'ї та чинних норм жилої площі [8, с. 41–42].

Якщо громадянин у зв'язку з незаконним засудженням був позбавлений військових або інших звань, а також державних нагород, йому поновлюються звання й повертаються нагороди [8, с. 43].

У разі постановлення виправдувального вироку, закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопору-

шення, відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення або в разі невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді й вичерпання можливостей їх отримати, а також у разі закриття справи про адміністративне правопорушення слідчий, прокурор або суд зобов'язані на прохання особи письмово повідомити в місячний строк про своє рішення трудовий колектив, у якому працює особа, або за її місцем проживання [8, с. 43–44].

Якщо відомості про засудження або притягнення громадянина до кримінальної відповідальності, застосування до нього як запобіжного заходу взяття під варту чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт були поширені в засобах масової інформації, то на вимогу цього громадянина, а в разі його смерті на вимогу його родичів чи органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або суду засоби масової інформації протягом одного місяця роблять повідомлення про рішення, що реабілітує громадянина, відповідно до чинного законодавства України [8, с. 44–45].

Дії та бездіяльність державного органу або його працівника (державного службовця) можуть бути оскаржені особою, яка вважає, що її права порушено.

Статтею 40 Конституції України передбачено право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [1].

Відповідно до ст. 55 Конституції, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Згідно зі ст. 23 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», накази центрального органу виконавчої влади або їх окремі положення можуть бути оскаржені фізичними та юридичними особами до адміністративного суду в порядку, встановленому законом. Громадянин може подати скаргу на рішення, дії або бездіяльність органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування в порядку підлеглості вищому органу особисто або через уповноважену ним особу. Скарга в інтересах неповнолітніх і недієздатних осіб подається їхніми законними представниками [9].

Статтю 17 Закону України «Про звернення громадян» передбачено, що скарга на рішення, що оскаржується, може бути подана до органу або посадовій особі вищого рівня протягом одного року з моменту його прийняття, але не пізніше одного місяця з часу ознайомлення громадянина з прийнятим рішенням. Скарги, подані з порушенням зазначеного терміну, не розглядаються [10]. Пропущений із поважної причини термін може бути поновлений органом чи посадовою особою, що розглядає скаргу.

Оскарження рішень, дій або бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування до суду має певні особливості, пов'язані з характером порушеного права. Такі позови підвідомчі судам загальної юрисдикції або адміністративним судам, юрисдикція яких відрізняється між собою. Від правильності визначення виду судового органу, до якого необхідно звертатися за захистом, залежить швидкість поновлення порушених прав та інтересів заінтересованої особи [10].

Відповідно до ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України, юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму [11].

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, саме:

1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;

2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;

3) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень;

4) спори, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;

5) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, установлених Конституцією та законами України;

6) спори щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму;

7) спори фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження

його рішень, дій чи бездіяльності в частині доступу до публічної інформації [11].

У разі невизначеності КАС України предметної підсудності адміністративної справи така справа розглядається місцевим адміністративним судом за вибором позивача [11].

Частина спорів, пов'язаних з оскарженням неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів, що мають владні повноваження, розглядаються судами загальної юрисдикції. Відповідно до ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України, суди загальної юрисдикції розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних чи оспорюваних цивільних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства [12].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, проаналізувавши викладене вище, можемо резюмувати, що з давніх-давен спостерігалася бездіяльність прокуратури, органів досудового розслідування, підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, і загалом державних органів і їх посадових осіб, і це є однією з головних причин порушення прав фізичних і юридичних осіб. Проте досі в законодавстві немає дієвих механізмів, які б змушували посадових осіб притягувати їх до відповідальності не за наказом керівника, а за позовом або скаргою особи. Борючись із бездіяльністю молоді, юристи або юристи-ідеалісти намагаються через суд стягнути з державних органів матеріальну або моральну шкоду, збитки, втрачену вигоду, проте на практиці це надзвичайно складно реалізувати.

Спеціальні підстави відповідальності за шкоду, завдану органом державної влади, зокрема органами дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, характеризуються особливостями суб'єктного складу заподіювачів шкоди, серед яких законодавець виокремлює посадових чи службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органи досудового розслідування, прокуратури або суду, й особливим способом заподіяння шкоди. Сукупність цих умов і є підставою покладення цивільної відповідальності за завдану шкоду саме на державу.

Підставами відповідальності за шкоду, заподіяну незаконними діями органів дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури та суду, є шкода, незаконні дії, причинний зв'язок між

незаконними діями та шкодою. При цьому наявність вини не є обов'язковою, бо, відповідно до законодавства, шкода відшкодовується незалежно від вини службових осіб органів дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури та суду.

Отже, у разі звернення до суду з метою оскарження неправомірного рішення, дії або бездіяльності органу владних повноважень необхідно правильно визначити характер спору та судовий орган, якому цей спір підвідомчий.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: офіц. текст. Київ: КМ, 2013. 96 с.
2. Горбунов Л.М. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, органами виконавчої влади. Київ: Міністерство Юстиції України, 2016. 300 с.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Новіков В. Гарантії права на компенсацію шкоди, заподіяної незаконним рішеннями, діями, бездіяльністю органам державної влади. *Право України*. 2015. № 11. 150 с.
5. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду»: Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Міністерства фінансів України від 04.03.1996 № 6/5/3/41. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96>.
6. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатесвої, В.Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2004. Т. 2. С. 543–544.
7. Шестаков В. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду. *Право України*. 2016. № 10. С. 56–59.
8. Ніжинська І.С. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб дізнання і досудового слідства в системі органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2013. 188 с.
9. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.05.2012 № 3166-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 38. Ст. 385.
10. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
11. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 08.09.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
12. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1617-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41. Ст. 492.

Курило Тетяна Вячеславівна

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ, РІШЕННЯМИ ТА БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ АБО СУДУ

Аналіз юридичної літератури свідчить, що майновою або матеріальною вважається шкода, яка має певну економічну цінність і виражається в грошах. Види шкоди, що підлягають відшкодуванню, передбачені в Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» й у Положенні про застосування цього Закону, затвердженому Наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України.

Ключові слова: майнова шкода, відшкодування шкоди, незаконні рішення, дії чи бездіяльність, відповідальність, заподіяна шкода.

Курило Татьяна Вячеславовна

ОСОБЕННОСТИ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО НЕЗАКОННЫМИ ДЕЙСТВИЯМИ, РЕШЕНИЯМИ И БЕЗДЕЙСТВИЕМ ОРГАНОВ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИХ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, ДОСУДЕБНОЕ РАССЛЕДОВАНИЕ, ПРОКУРАТУРЫ ИЛИ СУДА

Анализ юридической литературы свидетельствует, что имущественным или материальным считается ущерб, который имеет определенную экономическую ценность и выражается в деньгах. Виды ущерба, подлежащие возмещению, предусмотренные в Законе Украины «О порядке возмещения вреда, причиненного гражданину незаконными действиями органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, органов досудебного расследования, прокуратуры и суда» и в Положении о применении этого Закона, утвержденного Приказом Министерства юстиции, Генеральной прокуратуры и Министерства финансов Украины.

Ключевые слова: имущественный вред, возмещение вреда, незаконные решения, действия или бездействие, ответственность, причиненный вред.

Kurylo Tetiana

FEATURES OF RISK OF INFRINGEMENT OF INFRINGEMENTS, DECISIONS AND CONSEQUENCES OF BODIES GOVERNING OPERATIONAL-DISCIPLINARY ACTIVITY, EXPERIENCE, PROSECUTION OR COURT

Analysis of legal literature shows that property or material is considered a harm, which has some economic value and is expressed in money. Kinds of damage to be compensated are stipulated in the Law of Ukraine “On the Procedure for Compensation of Damage Inflicted on Citizen by Illegal Actions of Bodies Performing Operative Investigation Activities, Authorities | pre-trial investigation, prosecutor's office and court” and in the Regulation on the application of this Law, approved by the order of the Ministry of Justice of the Prosecutor General's Office for the Ministry of Finance of Ukraine.

Compensation for damage through the provision of a thing of the same kind and quality is applicable if, in the circumstances of the case, this way of reimbursement is possible. When compensation for damage in kind is not possible, the victim is compensated in full amount of damages in accordance with the real value at the time of consideration of the case of losing property. The cost of lost housing is reimbursed from market prices that are in effect at the time of the citizen's request for compensation for damage, if the property in question has not been retained in kind. The right to compensation for damage inflicted arises from the moment when the court acquits the acquittal, from the date of the ruling on the closure of the criminal proceedings, closure of the case about the administrative offense.

Execution of court decisions, which provides for compensation for damage caused to the citizen by illegal actions of the inquiry, pre-trial investigation, prosecutor's office, and courts, is carried out by the State Treasury of Ukraine according to the requirements of the State Bailiff Service on the order of their receipt, at the expense and within the limits of the budget appropriateness of the approved in the State Budget of Ukraine for this purpose.

Key words: property damage, indemnification, illegal decisions, actions or inactivity, responsibility, damage.